

Közös égbolt alatt

TŰNŐDÉSEK — KÖRNYEZETRAJZZAL

Agguló, elvadult kertben, augusztus végi csendben, foszlányfelhők közt bujkáló fáradt nap alatt írom e sorokat.

Fölöttem jégveréstől szagगतott levelű meggyfa. Alacsony koronájára szinte ráhasal a pikkelyesedő kérgű vén dió egyik elhajló ága. Lábam irányában — ahogy heverek — kerítéslécek fölé nőttogyoróbokor.

Bal könyökömrre fordulok. Szemben, egy másik világgá keseredett diófa mögött, melynek fél oldalát meglegyintette a hóguta, összetöppedt, málló falú, zöldesbarna cserépzetű kúria.

Az udvarház fala fehérre meszelt. Három oszlop gyámolította terasza fölötti kiugró homlokzat orommezéjén gyérlevelű koszorú. Öblén, alig olvashatón, az évszám: 1811.

A házat akkor javították utoljára. A kort, szinte emberközelből, Stendhal naplóból ismerem. Orrom is érzi s őrzi a pernyeszagot. Ezt az idők tanúját akkor tatarozgatták — ma sincs fia fémrészecske se benne, szeg vagy kapocs —, amikor a clunyi apátság székesegyházát éppen robbantották, darabolták, építészeti nyersanyagként kótyavetyélték. A versre jól emlékezem? Időbe gyökeresedett tornyok szögeznek helyükre a boldog nemzeteket? Helyhez kötött igazság ez is. Az minden igazság. Épültek időálló épületek, ez is karnyújtásnyira, másból. Nem márványból, hanem fából, vályogból, az Örkő oldalából hasított, Debren medréből kifeszegedett kőből. Kőből? Ha a matériát nézzük. De éppúgy hitből és daczból, kényszerből és elkeseredésből, bizalomból és emberségből — kalákával. Tartóssá így verődött — akár az ember s kisebb-nagyobb csoportjai — történelemmé és sorssá.

A kettős tető gerincén bagoly huhog. Merő délben sem alszik? Vagy ő lenne a virrasztó? Egyedül? Esténként négy-öt öblös madárhang riasztgatja a babonásokat, nagy útra készülődőket.

Sűrű a csend, gőzölög a fű, párás a levegő.

A hangyák marnak. Nem tudom, hol van a boly, lehet, épp rajta heverek. A temérdek esők után a fű, a vadcikória, a burján tömött, akár egy szőnyeg. És körös-körül minden nyers, vad zöldben ragyog. Szinte harsog a nagy kert, majd kicsattan a kövérségtől.

A földből, füvekből kesernyés-csípős szag füstölög. Az Olt és Fekete-ügy táján, a Bodoki havasok szemöldöke alatt ez immár őszelő. Estelente, hajnalonta csíp a levegő. A színek még harsányan nyáriak, de az augusztusvégnek októberillata van.

Mozdulok, átbillenek. Hívatlan, kéretlen látogatók elől húzódtam ide, ki, a fák alá, a szinte megmarkolható nyugalomba, a csendbe, lelkiismeretem ficánkolásai elől is bújván. És alighanem balul választott kalauzzal, némán is érvelő társsal, évtizedes párbeszédpartnerrel, osztván és tagadván, hurcolván és levetvén gondjait, a sűrűn felmerülőket.

Közös emberi gondokat közös égbolt alatt. Hogy is van az, hogy a rárakódott esztendőök terüje alatt nemcsak érettebbé — akár bölcebbé is —, de valamiként türelmetlenebbé is válik az ember, miközben Vörösmarty zaklatott látomásait Mikes mosolygós beletörődéseivel haszontalanul borogatja.

Ülök, kuporgok, heverek elzsibbadt testrészeim szapora jelzései, illetlenkedő tiltakozásai szerint, kezemügyében ölnyi könyvvel. Ami bujdosni hajtott, szándékom szerint az írás volt. De belefeledkeztem a kertbe, s ahogy tűnődöm, egyre élesebben látom, hogy a szó egymásután rakása zombékjárás: léptenként kell kitapogatni,

hogy hol tart fent, hol süllyed a talp alatt. Mert ijesztően nagy az ezekből a könyvekből kikönyöklő példa. Az írni tudás és emberségvállalás. A tehetség és a szolgálat. Számomra végtére nem is könyvek ezek — csak a szó köznapi értelmében azok — hiszen szívembe, életembe nőttek bele, olyasformán, mint a végtagok. Vagy inkább az évek, melyekkel fogy is, nő is az élet.

Sarkamon ülök. Rakosgatom a könyveket. Először megjelenésük időrendjében, majd nagyságuk és alakjuk szerint. Végezetül, ahogy nekem a legkedvesebbek. *Kézfogások, Hajszálygökörek, Tiszták, Magyarok, Kháron ladikján, Másokért egyedül, Ingyen lakoma, Abbahagyott versek, Szíves kalauz...* Siklik, omlik a rakás. Szerzőjük tiltakozik talán így, minden csoportosítgatás ellen. Sok műfaja volt, van, mindenből adott a legkülönbet, de gondja talán csak egy. Hogy nevén nevezzük a gondot: a közösség. A kisebb és a nagyobb, az időben terjeszkedő, a térben, lélekszámban zsugorodó, a szétguruló, a félkontinensként összeforró, s ha úgy tetszik az, melynek lakása — ha nem is mindig otthona — a földteke.

Róluk szól — tehát nekünk — ez a sok könyv.

Elnyűttek a borítók, felkunkorodó, napaszalta kutyanyelvek kunkorodnak ki a lapok közül. Tétován hol az egyiket, hol a másikat veszem a kézbe. Lapozgatok, de amit teszek, fölösleges. Betéve ismerem mindahányat. Ném szavaikat, értelmüket. És üzenetüket. Az ember, ha egy könyvet harmadszor, negyedszer vesz kézbe, már nem szavakat olvas, hanem azt, ami mögöttük van, ami okulást és hitet, ami az életnek emberi tartalmat adhat. A szellemet olvassa ki, a gondolatot gyökerei közt matatva, azt kortyolgatja, attól szédül, fájdalommal s örömmel attól tudatosul. A nyelv közvetít, ám az ige az, ami hat. S idézik ezek a könyvek vergődő vitáimat önmagammal, perlekedéseimet szerzőjükkal miattuk és értük. Még tágabban értünk és miattunk, mindannyiunkért, kiknek gond az élet, az ember, a józan értelem, megbecsülésük s diadaluk.

Hanyatt vetem magam a fűvön. Ravaszkodva arra gondolok, hogy ha több vér áramlik az agyra, szebben rendeződnek, rajzolódnak a gondolatok is. Ezáltal válik érthetőbbé a szó. Ám gondolat-e a közérzet, a látomás, az érzelmi kapcsoltság és szétáramlás? Illyés Gyulához — félórája körülötte tűnődöm — nem a gondolatok kapcsolnak, miként apámhoz sem elsősorban azok. Más is, több is. A jelenkori emberi létezés kupolája alatt átnyúló, erkölcsiséggel telített szellemi szálát — éppoly ezüstös, de tán nem oly szakadékony, mint az őszi ökörnyal? — legpregnansabban közösségi érzetből fakadt felelősségtudatnak nevezném. Ez lehet — a mélyben oszt-hatatlan — embervoltunk legegyetesebb összekapcsolója. Tehát ha egy hirtelen kérdésre — mit tanultam én Illyéstől? — felelnem kellene, így forgatnám nyelve-men a választ: Elsősorban nem ismereteket nyújtott, hanem magatartást erősítő eszméket. És gondolkodásmódot — ami egyben tartalma is a gondolkodásnak. Példa volt számomra az érzékenységre, a kor és az emberek irántira. Példája volt a nyitottságnak és egy írónál-embernél dicséretes képességek: egybelátni az okító múltat, a formálódó jelent és a remélt jövőt, kötelességérzettel, melyek a valós gondok őszinte átélésére, megfogalmazására képessé teszik az embert, mindig a tisztítás, a jobbítás és a továbblépés szándékával.

A szilvafán egy apró, fürgé madár kopácsol. Hegyes csőrével be-bevág a kéreg alá. Talán észrevette, hogy jegyzetpapírjaimra téve a plajbászt, figyelem: abba-hagyja, kissé komikus ugrásokkal felszaporáz a fatörzsön. Szép példa. Éppenséggel illyési. Így kell élni: tenni, cselekedni, nemszünön, kudarcainkon és esendőségeinken túlmutató, kollektív vérkörökből felszívott optimizmussal. Vagy enyhébben: újraképződő bizakodással.

Tulajdonképpen csak most érzem, hogy a kert és a pillanat milyen szép alkalmat nyújtottak a belefeleledkezésre, elgondolkodásra. A környezet, tárgyak, a természet — örök ritmikájuk — adják a hasonlatokat. A költőhöz, az íróhoz, a kimívelt emberfőhöz. Sallangmentesen fonva-öltve a szót: az emberhez. Mikés legnagyobb dicséretével élve: az „emberséges ember”-hez. Mert van-e nehezebb annál, annak maradni egy élet, egy életmű hosszán?

Hetven év, ugyanannyi kötet. Egy füzetben kétszázvalahány róla, írásairól szóló cikk, bírálat, méltatás, tanulmány címét őrzöm. A címsor távolról sem teljes, de az eredeti munkák mellett egy nagyon esedékes nagymonográfia segédanyagát adja.

Hetven kötet? Nem a szám nagy — noha az is —, hanem az ív, melyet a pálya leír. Ezen belül a pálya minden egyes szakasza. Már az indulás... De mindez már kívül esik tűnődéseimen: csupa lexikonadat, irodalomtörténet-fejezet, az európaié is, címszavak az utolsó fél évszázad életéről — s távolról sem az elvontan szellemiről! — készíthető enciklopédiához.

Egy szövegrész merült fel emlékezetemben. Nemrég olvastam, azért él frissen. (A jegyzetek írása közben csak jeleztem a forrást, most ki kell másolnom, szóról szóra imígyen hangzik:)

„A Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetségének tagja, az 1934-es moszkvai kongresszuson részt vett... Párizsban végezte az egyetemet. Itt a modern francia költészet hatása alá került. Ezen hatás összeütközött a költő fiatalkori hazai vidéki élményeivel kapcsolatos emlékezetével, a természet és a magyar föld lelkében élő elemekkel. Ennek az eredője lett az az expresszionizmus, amely a formákban is érvényesülő hatásfinomságokkal dolgozik. A végeredmény azonban mégis az, hogy az irodalmi mozgalmak szélsőséges hatása érvényesül műveiben erősen bolshevik tartalommal...”

Van néhány pontatlanság ebben a pár sorban. Írójuk nyilván nem ismerte a *Hunok Párisbant*, az *Ingyen lakoma* előszavát, a *Kora tavaszt*. De nem is ismerhette. Korábban keletkeztek az idézett sorok: 1934-ben.

És nem is szakmabeli tollából származtak. De lényegét illetően mégis pontos ez a jellemzés, mely a budapesti rendőrség — pontosabban: főkapitányság — politikai nyomozó főcsoportjának — magyarán: politikai rendőrségnek — valamelyik fogalmazója tollán formálódott, szorgos adatgyűjtők munkáját összesítve.

Az ellenség egyetlen, szörnyen elítélendő — s büntetőjogilag terhelő — szóval mindent kimondott: bolshevik. Tehát: forradalmár.

Az volt Illyés valóban? Lenini, tehát komplexértelemben, feltétlenül. Íme négy, tetszőlegesen kikapott sor:

*Régóta készülök erre az énekre — káromkodásaim
Erre edzették remegő torkomat! Mint fiatal anya
Vártam, hogy belém nyilalljon már a kín.
S kiszakadjon végre egy néma nép szava.*

A vers címe: *Dózsa*. Előhang egy hőskölteményhez. Kelte: 1927. A szellemek unokája huszonöt esztendő, negyvenötlet fiatalabb mint ma. De ez a dálnoki székegy köznemes élteti, emlékezteti, tanítja, óvja ma is. Ez a fundamentum egyik szegeletköve. A másik: tizenkilenc. Az esetlegességektől, tévedésektől, hibáktól nem kendőzött, illyésülten eszmévé nemesedett.

Mindkettő csillogó kegyeletrétegek vakítása nélkül. Idealizálások és álresszenti-mentek nélkül, folttalan forradalmisággal és nagy emberséggel. És válassza ki az olvasó a versből, vallomásokból, drámából, önéletírásból, hogy hol kezdődik vagy hol végződik írójuk.

Mi ragad tehát torkon az illyési műben? A lényegbeli egység és következetesség. Az időtorlaszok embert és hitet roncsoló buktatóin megőrzött erkölcsiség: az elvi tartású humánus. Az a képessége, hogy ifjúsága selymes fényű eszményeit meg tudta őrizni, áthasonítottan, mégis töretlenül. Az eszmékre mint egy gerincre, a csigolyák egymásutániságára gondolok, képszerűen. Arra, ami meghajolva sem válik alkalmatlanná önmaga eredendő funkciójához.

A fákat nézem. Hajladoznak a szélben. Ez a sorsuk. A kert fölött, rekedt káro-gással csókák vagy varjak húznak át. Röptükben ürülnek. Szürkésfehér permet hull. A levelek fogják fel szitalásuk.

Valaki „mindenes író”-nak nevezte Illyést. Ha helyesen értettem, arra utalt, hogy sok műfajú és a sok műfajban sok gondot vállaló. Hogy a sokműfajúság egye-

temes műfajúság (végső redukciónban mondhatnánk, hogy műfajnélküliség), erre már utaltam. Most a gondvállalás foglalkoztat, az, melyet szükségből és becsületből vállalt, közösségi feladatként. A példa, a vízügyi igazgatósága, az övé. Németh Lászlóról írta, pontos jellemzőként, mely most bumerángxként tér vissza hozzá. Érvényes rá is.

A példázatot tovább finomíthatjuk. Az írás, Illyés tollán, negyedszázadon át felelet volt. Válasz a korra, tehát feltárás, leleplezés, elutasítás, tagadás. A rossz tagadása, ez el nem fogadható elutasítása, az emberhez méltatlan feltárása, mindezek okainak leleplezése. Az, már a pusztá tényfeltárásban is.

A második negyedszázadban az írás kérdezett. Faggatózott, ritkán rábólintva, gyakrabban fejcsóválva, de szívszakadásig osztva a világ, népe, kora gondjaiban. A megváltozott történelmi talajon az eredményesebb életjavítás szándékával, a jobbitás néha megbicsakló hitével.

A világról, a mindenkoriról kimondható igazság igen gyakran sötét. Sötétlátók, vészkiáltók a szólásra és hittevésre választottak? A válaszadást nehéz elkerülni, tudván azt is, hogy a dolgok fonata nem ilyen egyszerű. Egyszerűsítsük hát a kérdést: csakugyan pesszimista lenne Illyés? Rosszízú vitákra, okos érveire emlékszem. Az európai szellem legjobbjaiban iskolázott válaszaira. Derülátóbb nagy író, mint Illyés, keveset ismerek. Persze a magam köré csapódott tájból nézve, fölfele, az ágak, levelek közt átnyilazó nap irányába pislogva, a fenti kékséggel keverve a bal kézre heverő könyvekből kicsapódó pernyét. Igazság, hogy a betűkből összeácsolt szövegekből — idő, alkalom, kedv és hajlam szerint — ezt is meg azt is ki lehet olvasni, kedvöltöt és hitet fakasztót. De bizonyos, hogy az aggodalom, az intés, óvás, féltés, figyelmeztetés — még nem borulátás, még ha megcsikordulnak is a toll alá szorított szavak.

A borulátásra szinte refrénként felel az időjárás. Észre sem vettem, váratlanul borult be. Súgás felől verte a kert fölé a szél a felhőket. A nagy távolban villámlik, de a dörgés moraja szakadozva ér csak el eddig. Messze a vihar fészke. Ez megint szuggerál valamit Illyés fele és felől is. Művében, szemléletében, a látható világ és a csak sejthető — inkább közérzetileg, következményeiben érzett — lehetőségek jelenvalóságát. Látván a villámok cikázását, a távolit, hallja a dörgést, s már-már a zivatárt is nyakában érzi. Bőrén a lecsurgó vizet, bőre alatt az iszonyatot. Érzékeny műszer. Sok zivatart megérttek, esetleg legyintenek: víz, lecsurog, a kövek maradnak s tán meg is tisztulnak. Ő a zivatár okát kutatja, az emberi ész — s véle egyméhbelli testvéresztelenség — iránti tisztelettel s rettegéssel. És hittel, hogy utóbbi elkerülhető. Ez a hite késélen egyensúlyoz: bizakodásának legalább ugyanannyi ellenérve van, érvek világdúló esztelenségek mellett, magyarázatok a rosszhoz. De ő hiszi, hogy megmagyarázhatóságuk által is csökkennek, szűnnek. Ez lehet bölcsesség, de lehet jóhiszeműség is.

Felállok. Megint a fákat nézem, a diókat, cseresznyéket, meggyeket, szilvafákat s rajtuk túl a vadboroszlánsövényt. Senki sem oltja, nyesi, gondozza, fiatalítja őket. Gyümölcsük is javarészt az aljat trágyázza. Mikor a termést kellene szedni — nincs időm. Mikor a szeplető napokból kivonva akadna, már csak az ág hegyén sárgállik, vereslik, kéklük egy-egy szem, dértől csipetten.

És megint Illyés. Ő nem hagyná. Az emberi gonddal, emberkézzel megmívelt táj szerelmese. Írt verset a fészengő, izzó, munkáló pityókabokrokról is. S kötetet lehetne összeállítani művéből a kéz és a kézi munka dicséretéről.

Egy eszményről van itt szó: az emberésszel rendbe tett és szabályozott világról. Ismerem egy versét. Címe: A Lago Maggiore fölött. Hiába keresem a válogatott versek és az összegyűjtött versek kötetében. Az egyik legszebb Illyés-esszéből, Cs. Szabó „szabadon mintázott önéletrajzi fejezet”-éből másolom ki néhány sorát:

*Nézd a tarajlást, mit a munka vert
és ver szüntetlen! Lugással teli*

*szalagnyi szőlők emeletjei
hullámszánk és küzdenek. Lemáll,
de feljut újra a fal és megáll
a föld, a zöld, a sziklán! Szabadon
új terasz zúdul át a teraszon;
bástya-tajtékok, terasz torlaszok
esengik s ostromolják a napot.*

Tolnai parasztek tájszelídíté verejtékének gyémántja csillog e messzi földön, az olasz—svájci határon kelt sorokon.

Am tágabb a példa. Illyés eszménye az emberésszel zabolázott világ és táj. De az az emberésszel terelt történelem is. Montaigne és Diderot mellett Marx intelmeit is viszi iszákjában. Megfontolandó értékeket, s milyen szép ez a nyitottság, tárttság. Hadd fogalmazzak újra tételese: Illyést — s ez sem kicsi példa és tanulság — minden fajták és kultúrák lelke fürdette emberré és magyarrá. Valahogy úgy, ahogyan Dsida vallotta magáról Psalmusában. Csak éppen Dsidának nem volt ideje megöregedni. Illyésnek igen, sőt szembenézni az öregedés tüneteivel, állapotával egy pompás — és szívszorító — esszéfűzérben.

Az előre- és hátrapillantót, önmagát és a világot vizsgálót értelmi józanság jellemzi. Óvatossággá, tartózkodássá, már-már gyanakvássá erősödött józanság. Kartezianizmusa az idők teltével, tapasztalatai szaporultával már a szkeptícizmus verejtét kapta. Az alapálláspont — évtizedek óta — változatlan: mindenben megkeresni a rációt. Éppen ezáltal lehetett — például tényrögzítő, valóságfeltáró prózájában — a mindenkori jelen hív történése. A választott tájat tapintásközelben körözi be, de esetlegességein fölüllemelkedve, távlatból írja le. Hibátlan helyzetismeretét az európai tájékozottságon csiszolt gondolkodás emeli, szilárdítja. Szeme idegen szemhatárok áttekintéséhez, felméréséhez is hozzászólt. Egy zárt világból pillant ki az egész látóhatárra, de a kis világ — vagy világok — dolgait is az egész felől méri. És mindig a változtatás, a mozdítás, a jobbra fordítás szándékával.

A teljes életművet — végső redukcióban — nem is tudom másnak látni, mint szüntelen javítást célzó szolgálóknak. Ha jól emlékszem, rámondták Illyésre, hogy a múlt századbeli romantikus nemzeti költők köpenyét kanyarította nyakába. Igaz lehet, de egy pontosítással: missziós tudatát, a helyállás emelt fejű dacát nem szerepként vette magára. Feladatvállalásait magának a létnek ingatagsága, változékonysága és ellentmondásossága táplálja. Így hát az önmoból közönyösökkel és közömbösökkel soha nem láthattuk egy szekértáborban. Ott kellett és ott kell mindig keresnünk, ahol a tintából országos, kontinentális gondok folynak. Így volt Ő „népi” és így volt Ő „urbánus”: mindenkor a nép ügyét tette központi mondandóvá. Egyke, földhiány, földéhség, néppusztulás, asszimiláció, német veszély, kivándorlás, a szegénység társadalmi megfeneklése, civilizációs és művelődési kismemmizése, politikai zsarnokság, úri bitangság, születéscsökkenés, öngyilkossági mutatók növekedése, élettani és nyelvi lemorzsolódás, nemzethalál, világkatasztrófa-érzet — Illyés tollán megszólalva, apellálva, tiltakozva akár egy túlfűtött költői képzelet kinagyításai is lehetnek, melyre egy önmagát realistának érző történész vagy társadalomtudós rámondhatja, hogy szélsőség, túlzás. Egyet azonban senki nem állíthat: azt, hogy a drámaira hevített hangnak nincs tényhitele, valóságfedezete. Azt, hogy egy szakadék milyen mély, megmutatja a mérés. De ez, azon, hogy szakadék van — mit sem változtat. És a szakadékok peremén életveszélyesen keskeny az ösvény. A mindenkori utast óvni, inteni, védeni kell.

Őszinte szókimondást tanultunk tőle, ne hallgassam hát el gondomat: A *Tiszták* írójában van egy adag manicheizmus is. Fonákjára fordult rettegés. Olyasféle tanítás, hogy az elveszők oldalára kell mindig állani, hogy a pusztulás megdicsőülés és a Jó diadala, és hogy az elbukónak van mindig igaza. Hát ez keserű, nagyon keserű tanítás. Elfogadhatatlan, lenyelhetetlen. Egyik jó barátja írta le a drámáról, hogy „abban a vízióban a vívódás a halálkomplexussal mélyebb szinten titkos összeját-

zás a halállal". Az ellenpontot keressem? A cáfolatot? Tele velük az élet és a történelem. És itt van ez a bölcsen mosolygó könyv is — a *Kháron ladikján* — szemben az elmúlással.

Kijön az udvarházból édesanyám, szétcsapja a pince két lappancsát, hogy a sok esőzés alatt képződött békás-gyíkos tavak párologjanak, s hadd tűnjön el a víz az ászkok alól. A pinceajtók dőndülése rántja vissza a nekifutamodott gondolatot. Gyorsan elő egy nyomós érvvel.

A nagy népboldogító — szándékaiban néporvosló — mégis és mindenek felett elsősorban költő. Ha szabályosan szerkesztem az írást, ha nem tünődéseimet jegyzem le, ezzel illet, ezzel kellett volna kezdenem. Még jóvátehetem. Felütöm elbűvölő műhelyvallomását, az Egy varázslatos könyvszekrényről írtat, s rögtön a téma közepébe vágok egy citátummal: „Mű az, amelynek élete, szívverése, valami lüktetése van; hacsak annyi is, mint a gyík levált farkának. Akár az eleven testben, ez a leglényegesebb, ez a kis dobogás, ez a titokzatos ketyegés... Verset ennek a szívdobogáshoz hasonló lényeknek a megragadásáért ír az ember.”

Igen, a versben egy csipetnyi sűrített feszültségnek kell izzania, dobognia, mely képes a másik szívet — az olvasóét — megmozgatni. A vers az agyon át lassan felszívódva hódít. Am az igazi hatás, amely maradandóvá válhat, az azonnali: „Villámcsapás a hátgerincen.” Vagy mint másutt is írja, az átvett tűzről Illyés „a bőr kínos-kéjes borzongása a gerincoszlop közepe táján”.

Ilyen, biológiailag is megrendítő hatású vers kevés van. S hogy melyek azok, arról a költészetesztétikák, a gomba módra szaporodók csak csupa általánosságot tudnak mondani. Az összetevőket jobbadán mindenki ismeri. Az elemeket, amelyekből a gyönyörű, sőt a „nagy” vers összeáll. A fülnek szól a zeneiség, az ütem, a hangzat, sőt a metrum is; a szemnek a kép, hasonlat és látomás. De mindez — önmagában — csupa formaelem, mely csak a részeket összekötő, réseket kitöltő habarcs által válik lényegessé. Az eszme, világkép, sőt világnézet tulajdonképpen köntösként övezi magára a formát, illetve szoros egységben azzal képes önmagát kifejezni, a logikai érthetőség elképzelhető és megteremthető változataiban.

Valahogyan így szól a séma. De mekkora a távolság az elmélettől — hányat szült e század! — a művekig. A hatásosságig, a továbbadott múzsacsókgig! E tünődések személyesek, hadd folytassam egy — felfogásomat talán megvilágító — valamással.

Évekkel, másfél évtizeddel ezelőtt egy testes kis antológiát kezdtem összeválogatni, egy amolyan az *En verseimet*. Címnek is ezt szántam az egypéldányos könyvhöz, mely legkedvesebb verseimet tartalmazta volna. Azokat, melyeket szervesülten vettem tulajdonomba.

Balassitól, Zrínyitől, Kölcseytől, Petróczy Katától még könnyen szemelgettem. Csokonainál már haboztam, nyelvem alatt forgatva egy-egy sorát. Berzsenyinél hetekre megakadtam. Gulyás Pálnál, régi ügyemnél, döbbsentem rá vállalkozásom viszonylagos és esetleges voltára. Illyés Gyulánál azonban határozottan közbeszólt irodalomtörténeti tájékozottságom (valóban a sablon és beidegzettség), s vészjeleket adott méltányosságra intve kritikai érzékem is: kétszer annyi verssel került bele, mint József Attila és Szabó Lőrinc együttvéve. Ő adta ez egész rostálás, tehát öt évszázad lírájának egynegyedét, s a kötet felén Arannyal osztottak.

Az ilyesféle igazságtalanságért elsősorban a megbecsült tiltakozott volna leginkább. De szempontjaim nagyon személyiek voltak, s melyik versről tudtam volna lemondani? Az *Oceánokról* vagy a *Doleo ergo sumról*? Az Árpádról, Zrínyiről, Bartókról, a vízgyűjtőről és a fenyőről szóló *Levélről*? Esetleg a *Nem volt elégről*, a Tersánszkyról vagy Szabó Lőrincről írottakról? A *Szekszárd feléről* vagy a *Hunyadi kezéről*? Melyikről, a még kiválasztott két tucatból?

A felsorolást nem folytatom. Érvek — és ellenérvek — bőven akadtak. Személyesek s még személyesebbek. Az estéli olvasásra szánt összeállítás folytatása megakadt, elakadt. A lélek — ennyire — mégsem szeret kiterítkezni. Vonzódásait és

legmélyebb elfoglaltságait illik önmagának megtartania, hiszen mindez magánügy. Hogy most mégis miért szoltam el magam? Hogy eljussak — nagyobb zökkenő nélkül — az illyési mű egyik, egy másik kulcskérdéséig, a jelennel együttlátott múltig.

Kulcsról beszélek, nem véletlenül: nagy hirtelen a kézdivásárhelyi céh- és várostörténeti múzeum jutott eszembe. Egy ott látott kulcs, egy mesterremek. Mintadarabnak készült — a zárral együtt — egy elképzelt templom vassal vert, faragott tölgyfa kapujához. De nemcsak egy kapuzárat nyitott volna, nemcsak egy kaput: mögötte egy egész világot, kőbe formált csodákat, a teret és a magasságot. Nos, ilyesféle Illyés történeti kötöttsége is: világokra nyílik.

Minden ember elődök és évszázadok örökségét hordozza idegrostjaiban. Akkor is, ha nem tudja. A kimívelt fő tudatában is. Az egykor voltat tudatosító versek, drámák — utóbbiak közül elsősorban a *Különc* — bevallhatóan tetszenek nekem. A tetszés szó ezúttal kevesebbet jelent a tényleges kötöttségnél. Arról van itt szó, amit Illyés maga is többször megfogalmazott. Petőfiről írván így: „A nemzetek emlékezete irodalmuk. Ez tehát öntudatuk is. Amelyik korról nincs irodalmi mű, az, ha ível is, már nincs: nem nyújt tapasztalatot, okulást; a nemzet történetének lépcsőjén ott üres fokok vannak.” A múlt ismeretére s megbecsülésére vonatkozó intését az *Ingyen lakoma* egyik jegyzetében még fokozza és tágitja is: „Az irodalom — s vele minden művészet — a népek emlékezete. Amelyik népnek nincs irodalma, vagyis nincs emlékezete a múltjáról, az jelenét is úgy éli, mint a gyermek vagy az őrült; kincsét elcserélné egy marék cukorért, megölelné a tüzes kályhát az ötvenedik ugratásra is. A primitív népek valóban így viselkednek: öntudat nélkül és a világról való helyes tudat, vagyis világszemlélet nélkül.”

Tehát nem kegyeletből fakadt kriptaőrzésről van itt szó, hanem gazdálkodásról: a múlt hasznosításáról a jelen és jövő érdekében. Mert annyi közünk van a múlt-hoz, ami és amennyi benne a jövőnköt segíti. Emlékezetfrissítőként, a múlt fele kanyargó — itt-ott beomlott falú, eliszaposodott vizű — kanálisok jószándékú kotrójaként írtam sereg esszémet, írtam történeti drámáimat Mikes Kelemenről, Báthory Zsigmondról, Wesselényi Miklósról. És írom Kemény Zsigmondról is. A személyes vonzalom — van ebben önfeltárássra irányuló kíváncsiság is — és a társadalmi igény, sőt rendelés jegyében, hatására. Innen kötődésem az illyési mű egyik fő vonulatához. A *Gräfenbergi éjszakák* mögött impulzusként a Teleki László-dráma áll.

De a példa és példázat tágabb: Balassiról, Dózsáról, Hunyadiról szóló versei, drámái, cikkei mellé — minden erőszakoltság nélkül — oda tudom állítani utóbbi években falufőtereinkre szoborként kéredzkedő nagyjainkat, szűkebb pátriámét, Kovácsna megyéjét, mert ezt ismerem a leghívebben. Tehát Kőrösi Csomát, Bölöni Farkas Sándort, Bod Pétert, Gábor Áront, Dózsát, Barabás Miklóst, Benedek Eleket, Mikest... Kőben, ércben, élő nyomtatott betűben szólaltak meg az örök beszédes ajkak, segítve elválasztani a jót a rossztól, a helyest a helytelentől, okítva és tanítva, összefűzve — a mán át — a tegnapot a holnappal, mely szép lángú lobbanásban forr össze az *Ozorai példában*, a *Fáklyalángban*, a *Dózsa Györgyben*. S mely nemcsak az időt, hanem a teret, történelmi tájat is egygyöleli. Évekkel, évtizeddel ezelőtt egy Illyés-portré Tudor Arghezi fele vonta tollam: a megközelítésből párhuzamos arckép lett. A vers ormain minden költő ugyanazon munkálkodik: önmaga megértetésén túl mások megértésén. És a Miorița — Illyés Gyula átültetésében a *Báránnya* — nem a legszebb magyar balladák egyike? Ilyen pallók kellene a hidakhoz, melyek sebes, örvényes folyók fölé készülnek.

Harangoznak. Több mint negyven éve hallom ezt az öblös kongást. Rögton ráismerek, a vártemplomban, a kálvinistáknál húzzák a kötelet. A frissebben ráfelelő testvérhang Dávid Ferenc igéit hirdeti. Húzd, húzd — biztatom az ismeretlen

kongatót — s Illyés szavával folytatom: „Hirdesd: veszve a nép, aki lustán mástól, akár a mennybéli istentől várja a boldogulást...”

Az önmagunk erejében való bizalom, a helytállás munkás hite, ez is Illyés tanácsai közé tartozik.

Hetven éve — egy emberélet körén belül — erre is példa.

